

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

INGLIZ VA O'ZBEK PAREMIYALARIDA INSON HIS-TUYG'ULARINING QIYOSIY-LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Choriyeva Iroda Qurbonboyevna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, PhD.

e-mail: iroda.chorieva@inbox.ru

Annotatsiya.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek xalqlari paremiologik fondida insonning to'rtta fundamental his-tuyg'usi — g'azab, quvonch, qo'rquv va pushaymonlikning lisoniy hamda kognitiv aks etish xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot materiallari sifatida nufuzli leksikografik manbalar va paremiologik lug'atlardan olingan namunalar keltirilib, ularning semantik o'xshashliklari (universallik) va milliy-madaniy farqlari (spetsifiklik) tahlil qilingan. Natijalar har ikki tilda ham emotsiyalar somatik metaforalar, tabiat va maishiy hayot elementlari orqali modellashtirilishini, biroq o'zbek paremiyalarida kollektivlik va axloqiy mezonlar, ingliz paremiyalarida esa individualizm va ratsionalizm ustuvorligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, paremiya, maqol, emotsional konsept, g'azab, quvonch, qo'rquv, pushaymonlik, qiyosiy tahlil.

СРАВНИТЕЛЬНО-ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЭМОЦИЙ ЧЕЛОВЕКА В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПАРЕМИЯХ

Чориева Ирода Курбонбоевна

Денауский институт предпринимательства и педагогики, PhD.

Аннотация.

В статье проводится сравнительно-типологическое исследование особенностей языкового и когнитивного отражения четырёх фундаментальных человеческих эмоций — гнева, радости, страха и сожаления — в паремиологическом фонде английского и узбекского народов. В качестве материала исследования используются примеры из авторитетных лексикографических источников и паремиологических словарей; анализируются их семантические сходства (универсальность) и национально-культурные различия (специфичность). Результаты показывают, что в обоих языках эмоции моделируются посредством соматических метафор, образов природы и элементов повседневной жизни. При этом в узбекских паремиях преобладают коллективизм и нравственные критерии, тогда как в английских паремиях более выражены индивидуализм и рационализм.

Ключевые слова: лингвокультурология, паремия, пословица, эмоциональный концепт, гнев, радость, страх, сожаление, сравнительный анализ.

A COMPARATIVE-LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF HUMAN EMOTIONS IN ENGLISH AND UZBEK PAREMIAS

Choriyeva Iroda Qurbonboyevna

Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, PhD.

Abstract.

This article presents a comparative-typological study of the linguistic and cognitive representation of four fundamental human emotions — anger, joy, fear, and regret — in the paremiological systems of English and Uzbek. The research material comprises examples drawn from authoritative lexicographic sources and paremiological dictionaries, with particular attention to their semantic similarities (universality) and national-cultural differences (specificity). The findings demonstrate that in both languages emotions are conceptualized through somatic metaphors, images of nature, and elements of everyday life. However, Uzbek paremias tend to emphasize collectivism and moral values, whereas English paremias show a stronger orientation toward individualism and rationalism.

Keywords: linguoculturology, paremia, proverb, emotional concept, anger, joy, fear, regret, comparative analysis.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigma — tilni inson omili, uning ongi, madaniyati va ruhiy olami bilan uzviy bog'liqlikda o'rganish markaziy o'rinni egallab kelmoqda. Inson o'z hayoti davomida olamni nafaqat mantiqiy-ratsional, balki emotsional-hissiy jihatdan ham idrok etadi. Mashhur fransuz tilshunosi Sharl Balli o'zining "Fransuz tili stilistikasi" asarida ta'kidlaganidek: "Til nafaqat fikr ifodalash quroli, balki inson his-tuyg'ulari va

emotsional reaksiyalarini aks ettiruvchi murakkab ekspressiv tizimdir" [1; 12-b.]. Har bir etnosning hissiy tajribasi uning frazeologik va paremiologik tizimida o'ziga xos tarzda muhrlanadi. Maqollar (paremiyalar) xalq donoligi, falsafasi va hayotiy xulosalarining eng ixcham, barqaror va semantik jihatdan quyuq shaklidir. Maqollarni o'rganish orqali muayyan millatning "dunyo lisoniy manzarasi" (*linguistic picture of the world*) va uning hissiy olamni kodlash usullarini aniqlash mumkin.

Ingliz va o'zbek tillari tizimli, strukturaviy hamda madaniy-tarixiy jihatdan tubdan farq qiluvchi tillar oilasiga mansub bo'lsa-da, g'azab, quvonch, qo'rquv va pushaymonlik kabi universal insoniy kechinmalarni ifodalashda umuminsoniy kognitiv modellarga ega. Biroq bu universallik zamirida har bir xalqning diniy e'tiqodi, geografik muhiti, ijtimoiy tuzumi va turmush tarzi bilan bog'liq milliy-spetsifik xususiyatlar yashiringandir. Mazkur muammoni qiyosiy-tipologik planda o'rganish lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va tarjima nazariyasi uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Emotsiyalarning tilda ifodalanishi muammosi xorijiy va mahalliy tilshunoslikda keng tadqiq etilgan. Jumladan, kognitiv metafora nazariyasining asoschilari J. Lakoff va M. Jonson emotsiyalarning tana a'zolari va fizik holatlar orqali ifodalanishini (masalan, *Anger is heat / G'azab — bu issiqlik*) isbotlab berishgan [2; 250-b.]. O'zbek tilshunosligida maqollarning lingvokulturologik va semantik xususiyatlari H. Yusupov, Sh. Safarov, A. Mamatov va N. Mahmudov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lsa-da, aynan ingliz va o'zbek tillaridagi fundamental emotsiyalarning paremiologik paradigmasi to'liq qiyosiy-statistik tahlilga tortilmagan.

Tadqiqotning metodologik asosini kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya va qiyosiy paremiologiya tamoyillari tashkil etadi. Ishda quyidagi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi: komponent tahlil metodi — maqollar tarkibidagi emotsional semalarni (leksemalarni) ajratish va ularning semantik yuklamasini aniqlash uchun qo'llandi; qiyosiy-tipologik va kontrastiv tahlil — ikki xil tizimli tildagi o'xshash konseptual maydonlarni solishtirish, ulardagi ekvivalentlik darajasini o'rganish maqsadida ishlatildi; lingvokulturologik interpretatsiya — maqollar zamiridagi milliy mentalitet, madaniy konnotatsiya va etnografik detallarni ochishda yetakchi o'rin tutdi.

Tadqiqot obyekti sifatida ingliz tili uchun Jennifer Speyk tomonidan tahrir qilingan nufuzli "The Oxford Dictionary of Proverbs" (5-nashr, 2008-yil) to'plami, Martin H. Manserning "The Facts on File Dictionary of Proverbs" (5-nashr, 2002-yil), o'zbek tili uchun esa Sh. Shomaqsudov va Sh. Shorahmedovlarning "Ma'nolar mahzani" fundamental nashri, T. Mirzayev va B. Sarimsoqovlar muharrirligidagi 2 tomlik "O'zbek xalq maqollari" asosiy manbalar bo'lib xizmat qildi. Jami 200 dan ortiq paremiologik birliklar tahlil qilindi.

Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — ingliz va o'zbek maqollarida g'azab, quvonch, qo'rquv va pushaymonlik kabi to'rtta bazaviy emotsiyaning lisoniy realizatsiya imkoniyatlarini ochib berish, ularning semantik maydonlarini aniqlash hamda milliy-madaniy kodlarini qiyosiy interpretatsiya qilishdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi: har ikki tildan emotsiyalarni ifodalovchi maqollarni saralab olish va tizimlashtirish; his-tuyg'ularni ifodalashda qo'llangan metaforik va somatik ko'chishlarni aniqlash; maqollardagi umuminsoniy (universal) va milliy (spetsifik) komponentlarni differensial tahlil qilish.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek paremiyalarida hissiyotlarning ifodalanishida jiddiy kognitiv o'xshashliklar bilan bir qatorda yorqin lingvokulturologik tafovutlar mavjudligi aniqlandi. Quyidagi jadvalda to'rtta emotsiyaning har ikki tildagi yetakchi kognitiv metaforalari va konseptual yo'nalishlari umumlashtirilgan.

1-jadval. Emotsiyalarning ingliz va o'zbek maqollarida modellashtirilishi

Emotsiya (His-tuyg'u)	Ingliz paremiyalaridagi yetakchi modellar	O'zbek paremiyalaridagi yetakchi modellar	Konseptual aloqa turi
G'azab (Anger)	Aqlning yo'qolishi, jinnilik, hayvoniy tabiat, vaqtinchalik ruhiy kasallik.	Aqlning qochishi, olov/issiqlik, jismoniy zarar, axloqiy uyat, pushaymonlik bilan bog'liqlik.	Semantik jihatdan o'xshash, konnotatsiyada farqli.
Quvonch (Joy)	Ichki xotirjamlik, yuz nurlanishi, ob- havo o'zgarishi (bo'rondan keyingi tinchlik).	Oila, farzand, jamoaviy bayram (to'y), mehnat mahsuli, el-yurt hursandchiligi.	Madaniy- ijtimoiy asosda qisman farqli.
Qo'rquv (Fear)	Idrokning bo'rttirilishi (bo'rining kattalashishi), sezgilarning o'tkirlashishi (quloqlar).	Idrokning buzilishi (ko'zga qo'sh ko'rinishi), dushmanning vahimali tuyulishi, soya metaforasi.	Kognitiv jihatdan to'liq ekvivalent (universal).
Pushaymonlik (Regret)	Kechikkan harakat (ot o'g'irlangach	Ruhiy azob (o'ziga dushmanlik), vaqtni	Metaforik obrazlar milliy-

	eshikni yopish), moddiy yo'qotish (to'kilgan sut).	boy berish (yomg'irdan keyingi chakmon), taqdirga tan berish.	maishiy xarakterga ega.
--	--	--	----------------------------

G'azab (Anger) konseptining konseptualizatsiyasi

G'azab — insonning tashqi ta'sirga yoki ichki qoniqarsizlikka nisbatan ko'rsatadigan agressiv ruhiy reaksiyasidir. Har ikki xalq paremiologiyasida ham g'azab inson aqlini, mantiqiy fikrlash qobiliyatini to'suvchi, jilovlab bo'lmas destruktiv kuch sifatida baholanadi.

Ingliz madaniy qatlamida g'azab ko'pincha individual ruhiyatning buzilishi, vaqtinchalik aqldan ozish sifatida tasvirlanadi.

"Anger is a short madness" (G'azab — qisqa muddatli telbalik) [3; 10-b.]. Ushbu maqol qadimgi lotin faylasufi Goratsiyning fikrlariga borib taqalsa-da, ingliz dunyoqarashiga chuqur singib ketgan. Bu yerda g'azab insonning o'z nazoratini yo'qotishiga sabab bo'luvchi tibbiy-psixologik holat (*"madness"*) sifatida idrok etiladi. Shuningdek, *"Anger improves nothing but the arch of a cat's back" (G'azab mushukning belini yoyishdan boshqa hech narsani yaxshilamaydi)* [4; 9-b.] maqoli ham jahl bilan hech narsani tuzatib bo'lmasligini, muammoni aql va xotirjamlik bilan hal qilish kerakligini ko'rsatadi.

O'zbek madaniy qatlamida g'azab nafaqat aqlning yo'qolishi, balki ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazuvchi, yakunda insonni jamoa oldida sharmanda qiluvchi axloqiy illat o'laroq talqin qilinadi.

"Jahl kelganda, aql ketar" [5; 181-b.] maqolida insonning g'azab holatida oqilona fikrlash va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyati susayishi haqidagi xalqona qarash ifodalangan. Maqolning asosiy *"jahl"* va *"aql"* komponentlari o'zaro qarama-qarshi qo'yilib, hissiyot va tafakkur o'rtasidagi ziddiyatni aks ettiradi. Yana bir misol:

"Achchiq kelsa, aql ketar" [5; 55-b.]. Bu yerda *"achchiq"* leksemi g'azabning somatik (ta'm bilish) metaforasi orqali berilgan bo'lib, u insonning butun vujudini zaharlashiga ishora qiladi.

Quvonch (Joy/Happiness) konseptining kognitiv jihatlar

Quvonch — insonning oliy ruhiy qoniqishi, baxtiyorlik holatidir. Biroq ingliz va o'zbek maqollarida quvonchga sabab bo'luvchi omillar va uning ifodalanish shakllari turlichadir.

Ingliz paremiyalarida quvonch ko'proq insonning ichki tabiati, emotsional muvozanati va shaxsiy muvaffaqiyati bilan xarakterlanadi.

"The joy of the heart makes the face fair" (Quvonchli qalb yuzni munavvar qiladi) [4; 158].

Inglizlar quvonchni tashqi tabiat hodisalar bilan solishtirishga moyildirlar, ya'ni *"After a storm comes a calm" (Bo'rondan keyin osoyishtalik keladi)* [8; 21-b.]. Bu yerda hayot qiyinchiliklari (*"storm"*) va undan keyingi xursandchilik (*"calm"*) tabiiy sikl sifatida tushuniladi.

O'zbek xalqi uchun quvonch individual hodisa emas. U ko'proq oila, jamiyat, farzand kamoli va mehnat bilan chambarchas bog'liq (kollektivistik madaniyat). *"Bolali uy — bozor, bolasiz uy — mozor"* [7; 51-b.].

O'zbek oilaviy qadriyatlarida farzand — baxt va quvonchning bosh manbaidir. Shuningdek, quvonchni el bilan baham ko'rish mental xususiyatdir:

"Eldan osh yesang, elga osh ber" [6; 169-b.].

Ingliz madaniyatida shaxsiy hudud (*privacy*) ustun bo'lsa, o'zbeklarda quvonch faqat *"el" (jamoa)* davrasidagina to'laonli his etiladi.

Qo'rquv (Fear) konseptining universalligi

Qo'rquv — insoniy tuyg'ular ichida eng qadimiysi va biologik jihatdan himoya funksiyasiga egasidir. Shu sababli ikki xalq maqollarida bu tuyg'uning modellashirilishi deyarli bir xil kognitiv zaminga ega. Qo'rquv inson ko'zi va qulog'ini, ya'ni idrok organlarini aldovchi omil sifatida ko'rsatiladi.

Ingliz xalqi orasida *"The lion is not so fierce as he is painted" (Sher aslida tasavvur qilganchalik qo'rqinchli emas)* [3; 210-b.] maqoli ko'p ishlatiladi. Unga ko'ra, vahima ichidagi inson har qanday narsa ko'ringanidek xatarli deb o'ylaydi. Yana bir yorqin metafora sanalgan *"Howling makes the wolf bigger than he really is" (Bo'rining uvillashi uni aslidan kattaroq qilib ko'rsatadi)* [4; 100-b.] maqolida subyektiv idrokning xavf obyektini (bo'rini) bo'rttirib ko'rsatishi tasvirlangan.

Inglizcha bo'ri metaforasining mutlaq kognitiv ekvivalenti o'zbek tilida matematik barqarorlik kasb etgan:

"Qo'rqqanga qo'sh ko'rinar" [7; 428-b.]. *"Qo'sh" (ya'ni ikki barobar ko'p)* so'zi inglizcha *"bigger" (kattaroq)* tushunchasi bilan bir xil semantik vazifani bajarmoqda — xavfni vizual ravishda bo'rttirish. Shuningdek, qo'rquvning mutlaq asossizligini ko'rsatuvchi *"Quyvon o'z ko'lankasidan ham qo'rqar"* [3; 153-b.] paremasi inson o'z tasavvuri yaratgan xayoliy narsalardan (soyadan) qo'rqishini fosh qiladi. Bu kognitiv model har ikki tilda inson psixologiyasining universalligini tasdiqlaydi.

Pushaymonlik (Regret/Repentance) konseptidagi milliy-maishiy obrazlar

Pushaymonlik — bu o'tgan vaqt, boy berilgan imkoniyat yoki qilingan xatoga nisbatan kechikkan emotsional reaksiyadir. Har ikki xalq ham pushaymonlikning foydasizligini va harakatlarni o'z vaqtida qilish lozimligini uqtiradi, biroq buni mutlaq turlicha maishiy obrazlar yordamida ifodalaydi.

Ingliz paremiyalarida pragmatizm va kundalik maishiy yo'qotishlar yetakchilik qiladi. *"It is no use crying over spilt milk" (To'kilgan sut ustida yig'lashdan foyda yo'q)* [8; 117-b.]. Sut — ingliz ro'zg'orida muhim mahsulot bo'lib, u to'kildimi, uni qayta yig'ib bo'lmaydi. Bu obraz kechikkan g'am-g'ussaning asossizligini juda sodda va realistlik

ifodalaydi. Yana bir ingliz xarakteriga xos maqol: *"Don't shut the barn door after the horse is stolen"* (*Ot o'g'irlangandan keyin molxona eshigini yopishdan foyda yo'q*) [4; 64-b.]. Bu yerda ehtiyotkorlik choralarini vaqtida ko'rmaslik ortidan kelgan pushaymonlik nazarda tutilgan.

O'zbek xalqi pushaymonlikni ko'proq ichki ruhiy azob, o'z-o'zini kemirish va milliy kiyim hamda ob-havo metaforalari orqali ifodalaydi. *"So'nggi pushaymon — o'zingga dushman"* [7; 327-b.]. Bu yerda pushaymonlik tashqi obyektga emas, balki insonning ichki ruhiyatiga zarba beruvchi, uni ich-etidan yeydigan *"dushman"*ga qiyoslanmoqda. Inglizcha otxona va sut metaforalariga muqobil o'laroq, o'zbek maishiy hayotining yorqin detali bo'lgan *"chakmon"* (*an'anaviy ustki kiyim*) obrazi namoyon bo'ladi:

"O'tgan gapga o'kinma" [6; 242-b.]. O'tib ketgan voqea yoki xato uchun ortiqcha pushaymon bo'lib, o'zingni qiynamaslik kerakligini — imkoniyat va vaqt boy berilgandan keyingi harakatning behudaligini ko'rsatuvchi eng go'zal milliy-madaniy metonimik ko'chishdir.

XULOSA:

Ingliz va o'zbek paremiologik fondida g'azab, quvonch, qo'rquv va pushaymonlik konseptlarining qiyosiy-tipologik tahlili quyidagi fundamental xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

Kognitiv universallik (Umumiylik): Inson psixologiyasi va biologik tabiati yagona bo'lganligi sababli, har ikki xalq dunyoqarashida ham emotsiyalarning asosiy kognitiv skeleti o'xshash. G'azab har doim ratsionallik (aql)ga zid qo'yiladi; qo'rquv doimo tashqi reallikni va vizual idrokni buzib ko'rsatadi; pushaymonlik esa vaqt vektorining ortga qaytmasligi bilan izohlanadi.

Lingvokulturologik spetsifiklik (Farqlilik): Ushbu universal his-tuyg'ular lisoniy qobiqqa o'ralganda, har bir millatning o'z madaniy kodi va hayot tarzi yuzaga chiqadi. Ingliz maqollarida *ko'proq individualizm, ratsionalizm, tibbiy-psixologik tushunchalar (madness)* va *tijoriy-pragmatik obrazlar (milk, steed, stable)* yetakchilik qiladi. O'zbek maqollarida esa, aksincha, *kollektivlik (el-yurt bilan baham ko'rish), axloqiy mezonlar (uyat, andisha), oilaviy qadriyatlar (bola)* va *etnografik munosabatlar (to'y)* birinchi o'ringa chiqadi. Xulosa qilib aytganda, maqollar faqatgina chiroyli so'zlar yig'indisi emas, balki millatning hissiy olamni qanday idrok etishi va uni qanday tartibga solishini ko'rsatuvchi ma'naviy-lisoniy oynadir. Ushbu sohadagi tadqiqotlarni boshqa emotsiyalar (masalan, hasad, nafrat, sevgi) misolida davom ettirish tillararo va madaniyatlararo muloqotni yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bally Ch. *Traité de stylistique française*. – Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1909. – 2 vols. URL: [Open Library — 1909 nashri](#)
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 256 p. – ISBN 978-0-226-46800-6. URL: [Google Books — 1980 nashri](#)
3. Karomatova K. M., Karamatov H. S. *Proverbs – Maqollar – Пословицы*. – Toshkent: Mehnat, 2000. – 400 b. – ISBN 5-8244-1303-7. URL: [Urganch davlat universiteti elektron kutubxonasi](#)
4. Manser M. H.; Fergusson R. (assoc. ed.). *The Facts on File Dictionary of Proverbs*. – 2nd ed. – New York: Facts on File, 2002. – viii, 440 p. – ISBN 0-8160-4607-7. URL: [Open Library — 2002 nashri](#)
5. Mirzayev T., Sarimsoqov B. (mas'ul muharrirlar). *O'zbek xalq maqollari: 2 tomlik. – 1-tom: A–O*. – Toshkent: Fan, 1987. – 368 b. URL: [Urganch davlat universiteti elektron kutubxonasi — 1-tom](#)
6. Mirzayev T., Sarimsoqov B. (mas'ul muharrirlar). *O'zbek xalq maqollari: 2 tomlik. – 2-tom: P–X*. – Toshkent: Fan, 1988. – 372 b. – ISBN 5-648-00136-3. URL: [Urganch davlat universiteti elektron kutubxonasi — 2-tom](#)
7. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. *Ma'nolar mahzani: o'zbek maqollarining izohli lug'ati*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2001. – 448 b. URL (bibliografik tasdiq): [ZiyoNETdagi ilmiy manba](#)
Qo'shimcha tasdiq: [Buxoro DU elektron ilmiy manbasi](#)
8. Speake J. (ed.); Simpson J. (previously co-ed.). *The Oxford Dictionary of Proverbs*. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – xii, 388 p. – ISBN 978-0-19-953953-6. URL: [CiNii Books — 5th edition bibliografik yozuvi](#)
9. Chorlieva I. K. *Figurative Mechanisms in the Expression of Pain and Cure in English and Uzbek Paremas // Lingvistika va pedagogik texnologiyalar: xalqaro tajribalar va milliy amaliyot: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari*. – Denov, 2025. – B. 270–273. URL (bibliografik tasdiq): [Chorieva Iroda — avtoreferat, PDF](#)
10. Chorlieva I. K. *Tibbiy leksika asosida shakllangan ingliz va o'zbek maqollarida metafora va metonimiya // Tamaddun Nuri*. – 2024. – Jild 10, № 61. – B. 67–69. – ISSN 2181-8258. – DOI: 10.69691/z5t5pb98. URL: [Tamaddun Nuri — rasmiy maqola sahifasi](#)
DOI: <https://doi.org/10.69691/z5t5pb98>